

Példátlan radikalizmus, hihetetlen találékonyság

A neves, független baloldali francia politikai filozófus ezt a szöveget előadásként rögtönözte az 1956 20. évfordulójára Párizsban rendezett magyar-lengyel tudományos konferencián. Franciául megjelent az « 1956 Varsovie-Budapest » c. kötetben (1. Bibliográfia).

A magyar forradalom arculatát vizsgálva kiválik, mi a különleges, s mi az általános benne. Ami különleges, nemcsak azért az, mert a forradalom meghatározott történelmi körülmények között tör ki, hanem azért is, mert a felkelők magatartása, követelései bizonyos magyar nemzeti, magyar kultúrából eredő, sőt továbbmenően kelet-európai vonásokat mutatnak. Általános, univerzális abban az értelemben, ahogy általános, univerzális volt a maga idején a francia forradalom, az októberi forradalom: olyan célokat tűzött maga elé, amelyeket az emberi társadalom egésze a magáénak tekinthet. Univerzális jellegű azért is, mert a modern forradalmak történelmi sorozatába tartozik, gyakorlatából kitűnik a múltbeli tapasztalatok kritikája, elutasítja magától az olyan mítoszokat, mint az Új rendet megteremtő Erőszak, a Totális Állam vagy a Tökéletesen Egyöntetű Társadalom.

Az utóbbi szemszögből vizsgálva, a magyar Forradalom nem tisztán magyar, hanem korunk forradalma, olyan forradalom, mely a keleti és a nyugati népekre egyaránt érvényes; tanúságának igazságát azoknak is fel kellene ismerniök, akik nem mentek át a totális állam tapasztalatán.

Mindössze három jellegzetességét fogom kiemelni és ezek: 1. a Forradalom történelmi leleplező szerepe, 2. a Forradalom kivételes radikalizmusa, amilyenre még nem volt példa előtte; végül: 3. találékonysága, mely olyan méretű, hogy ma, húsz év után is tágranyílt szemmel figyeljük, kutatjuk, milyen utat nyitott meg, hogy ahhoz mérhessük a saját teendőinket.

Túlzás lenne azt állítani, hogy ez az esemény tárta fel a totális rendszer valódi jellegét. Régóta felismerhették a logikáját, azok akiket nem vakított el a totális rendszert álcázó szocializmus mítosza. Sőt, azt is megérthették, hogy a totális rendszer épp a Szovjetunióban s a csatlós államokban teljesedett ki leginkább. Vagyis: olyan társadalmi alakulatot hozott létre, amelyben az Állam elnyeli a civil társadalmat, eltörli a társadalmon belüli megszokottság minden jelét, minden tevékenységi körnek azonos normákat ír elő, azonos szabályokat kényszerít mindenkire, azonos képviselőt nyújt mindenkinek. A Forradalom milliók előtt tette világossá mindazt, amit csak néhányan tudtak. Ennél sokkal messzebb ment el: leleplezte a totális rendszer alapvető ellentmondását, az Állam végletes felül- és különállását a társadalom egészéhez viszonyítva. A lászólag egységesített, homogenizált társadalomban, amelyet minden szinten az államhatalom irányít (a párt, a közigazgatás, a rendőrség segítségével), az államhatalom az emberi tevékenység legkisebb megmozdulását is ellenőrzi. Erről a mindenütt jelenlevő, önmagát láthatatlannak álcázó Államról félreérthetetlenül kiderült, hogy teljes eltávolodottságban, a társadalom egészétől elválva, elszakadt a társadalomtól, mintegy felette lebeg és teljesen idegen a közösségi élet követelményeitől.

A Hatalom eme különállását általában több-kevesebb sikerrel leplezni tudja az ideológia. De egy különleges helyzetben, amint meggyengül a vezetők pozíciója és nem képesek megakadályozni (ahogy általában tenni szokták), hogy az önkény, a hazugság ellen felcsapjon a köztiltakozás, abban a pillanatban úgy tekinti a lakosság teljes egésze, hogy egy ellensége van, a Hatalom, s azonnal felmerül a rendszer legitimitásának kérdése.

Az 1956-os októberi felkelés a fentieket tanúsítja. Néhány nappal előbb még csupán néhány értelmiségi csoport tevékenykedett, s az egyetemi ifjúság. Egy tüntetés hirtelen a főváros utcáira ömleszti a tömeget; válaszképpen a megtorló intézkedésekre, a mozgás rendkívüli gyorsasággal átterjed egyik társadalmi rétegről a másikra, egyik foglalkozásról a másikra az ország egész területén; követelések és cselekvések, melyeknek célja a bürokratikus hatalom megdöntése. A Forradalom nem állítja szembe a társadalom egyik részét a másikkal: csaknem egyöntetű szolidaritást teremt — mintha a totális hatalom fő tevékenysége az lett volna, hogy totálisan maga ellen hangolja az embereket. Erre a jelenségre még nem volt példa a történelemben.

Jelezzük még a következő meglepő tény: a közép- és alsó-bürokrácia nagy része széthull, vagy éppen átbillen a forradalom táborába. A jelenség oka: a vezető réteg (amelyről az a legenda járta, hogy szilárd tömb) hatalmának nagy részét egy azonosítási mechanizmusból merítette, amelynek értelmében a ranglétra bármelyik fokán álló felelős úgy érzi, hogy az állam urai ráruházták a hatalmuk egy részét, ő maga is a legfelsőbb Erőt, a Mindentudást, a főfő Jogforrást képviseli, vagyis a Pártot, mely mindennek letéteményese és hordozója. A Párt összeomlása a bürokraták összeomlását vonta maga után.

Összegezzük az előzőket. Sokáig az a tévhit uralkodott, hogy a totális rendszer nagy belső összetartó erejénél fogva megdönthetetlen. Figyelemre méltó, hogy ez az elképzelés egyként uralkodott a totális rendszer pártolóinak és ellenfeleinek a körében. Az előbbieket, persze, nem totális rendszerről, hanem kommunizmusról beszéltek, úgy tüntették fel, mint a társadalmi fejlődés végső állomását, tiltakoztak az ellen a gondolat ellen, hogy bármilyen belső veszélynek ki volna téve (hacsak nem a külföld által mozgatott burzsoá-kísértet formájában). A rendszert ellenfelei úgy írták le mint egy szörnyeteg szívósságú, kiolthatatlan életű hatalmat. A magyar Forradalom megmutatta (ugyan ki állítaná, hogy a már összeomlott rendszer ismét magához tért volna a szovjet kato-

nai beavatkozás nélkül, igen: megmutatta, hogy a totális rendszer nagy erejének fonákja a teljesen kivételes méretű sebezhetősége.

Ezzel kapcsolatban szeretnék pár szóban visszatérni arra, hogy valaki itt a keleti országokat mint « a reménytelenség társadalmait » jellemezte. Talán nem alaptalanul ítélik meg azt, hogy a jelenlegi világhelyzetben ott győztes forradalomról nem lehet szó. Habár nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a feltevést sem, hogy jöhetnek új felkelések, amelyek során egy intervenció a Szovjetunió belső létét veszélyeztetheti. Akárhogyan van is, azt hiszem, joggal következtethető a magyar eseményekből, hogy a totalitárius rendszeren mindenütt egy titkos ellentmondás foga rág. Mindenütt, s elsősorban a Szovjetunióban, abban az országban, ahol a köztudat szerint Európa sorsa dől el. A bürokratikus hatalom állaga nyilvánvalóan tömörebb a Szovjetunióban, mint bárhol másutt, az is bizonyos, hogy e nagyhatalom állampolgárai nem élnék olyan nyomás alatt, mint az általa leigázott országok. A hatalom azonban nem bírja a lakosság bizalmát, erőszak segítségével tartja fenn magát, s hiába bújik meg a közösség ügyeinek az istápolására állítólag hivatott párt mögött, ez a párt idegen testként tűnik fel, tagságában a cinikusok száma egyre növekszik a « hívőkével » szemben, az elmélet elhal, a korrupció aláássa minden szinten az államapparátus hatalmát, a felelősségtől való félelem s a hozzá nem értés a javak eltékozlására vezet, emiatt a fogyasztók tömege időnként a legelemibb szükségleteit sem tudja kielégíteni és végül fájdalmasan merül fel a nemzeti kérdés minden olyan köztársaságban, amelynek megtagadják sajátos arculatát, kétségbevonják kultúráját, visszautasítják nyelvét. A szovjet társadalom jövőjét mindennek ellenére nem lehet megjósolni. A történelem tanúsága szerint a legrosszabb rendszerek is fennmaradhatnak. Az azonban feltételezhető, hogy ha egy politikai válság a Szovjetunióban tömegfelkeléshez vezetne, abban összefogna minden ma még lappangó elnyomott erő s hogy annak a végkifejlete kétségtelen lenne. Emlékezzünk vissza az 1962-es Novocserkászk-i zendülésre (csak ez az egy ismeretes Szolzszenyicin beszámolója

nyomán); hiába volt ez egy helyileg elszigetelt esemény, ugyanazok a vonásai mint az 1953-as kelet-berlini és az 1956-os budapesti felkelésnek: egy ipari nagyváros teljes lakossága fordul szembe a pártvezetéssel.

Második megjegyzésem a magyar forradalom radikális jellegére vonatkozik. A vitában többször hivatkozás esett a « reform vagy forradalom » alternatívájára. Kissé elvont a kérdésfeltevés szerintem, mivel nem derült ki, hogy egyik vagy másik hipotézis esetén milyenek a játékszabályok, kik a szereplők. Szükségesnek tartom tehát, hogy felidézzük az 1956 magyar októberének és novemberének társadalmi erőit, s azoknak az eseményekre gyakorolt hatását. Kezdetben úgy tűnik, hogy a kizárt vagy félreállított párttagok szerepe döntően nyomott a latba, felismerték a rendszer visszásságát, a vezetők alávetettségét a szovjet-hatalomnak: azt akarták, hogy megszűnjenek a törvénytelen intézkedések; Rákosi, Gerő és társaik hazugságai és bűnei felszámoltassanak. Az egyetemeken és az értelmiségi körökben tapasztalható ellenzéki forrongás is jelentős volt. Kezdeményezésük nélkül talán semmi sem történik. A felkelés kifejelete viszont nem lett volna az ami, nem hatott volna el odáig, hogy elvágja a visszautat s lehetetlenné tegye a meglévő hatóságokkal való lepaktálást, ha nem vesznek benne részt a nagy munkástömegek. Mozgósításuk hamarosan forradalmi munkástanácsok megalapítására vezetett vállalati s területi síkon, majd pedig, a második szovjet beavatkozás után tevékenységük tovább fejlődött, kiteljesedett, világosabbá s határozottabbá vált. A munkásosztály színrelépése, beleértve azokat a dolgozókat, akik nem kétkezi munkások, teljesen megfordították az összeütközés jellegét. Amikor a munkásosztály elhatározta, hogy saját önálló szerveket alkot, véglegessé tette a társadalom s az állam különválását, ez utóbbinak hatalma megsemmisült s jogalapjai összeomlottak. Az Állam-Párt, vagy a Párt-állam, ahogyan tetszik, tegnap még mindenható a társadalom minden zugában, egyik pillanatról a másikra összezsugorodott a politikai rendőrség szűk körére, s annak csapatai éppen csak a hatalom központi fellelegvárát tudták megvédeni. Ebben áll a magyar forradalom különlegessége, radikális

volta, vagy hogy másképpen fejezzük ki magunkat, a helytelen « lázadás », « felkelés » meghatározás itt adja át helyét a *forradalom* kifejezésnek — mely állam-romboló. Igen, lerombolta az államgépezetet, mert azt csak nem mondhatja senki, hogy az állam tovább él a politikai rendőrség csapataiban.

A felkelés napjait megelőzően — Fejtő Ferenc aláhúzta a tényt — az ellenzék, az elégedetlenkedő tábor nem is gondol forradalomra. Mit kíván? Hogy revideálják a sztálinizmus áldozatainak pereit, hogy az igazságszolgáltatás jogi alapokra térjen vissza, hogy megnyílják a pártban való vita, hogy a gazdasági vezetés vegye számba a lakosság valóságos érdekeit, hogy új alapokra fektessék a Szovjetunióval való kapcsolatokat s hogy kormányváltás álljon be: Nagy Imre kerüljön vissza a hatalomba. Röviden: reformokat követelnek. De amidőn csatasorba áll a munkásosztály és szervezkedni kezd, amikor az állam széthullt, a reform-kívánók nagy része, előbb vagy utóbb forradalmár lesz, vagy forradalmárként cselekszik. Mindenütt megalakulnak a forradalmi bizottságok, minden tevékenységi körben önállóságot követelnek, kezd hangot kapni egy új pártmonopóliumtól mentes társadalom eszméje. Továbbra is egyértelműen követeli mindenkiket, hogy Nagy Imre maradjon a kormány élén. De nem tekintik a párt újraszervezőjének. A párttekintély helyreállítására irányuló minden törekvése kudarcba fullad. Ilyen jellegű parancsai vagy kérései falra hányt borsó. Csak annyiban élvezzi a tömegek bizalmát, amennyiben a sztálinizmus elleni küzdelmet testesíti meg. Megjegyzendő, futtában: tehetetlen. Elszántan szembeszegül a régi hatalmi csoport politikájának, de az első időkben még úgy érzi: össze kell egyeztetni azt, ami össze nem egyeztethető. Elképzeltetlenség tartja, hogy a történelmi elhatározások színhelye ne a párt legyen. Képtelen annak felmérésére, hogy a tömegmozdulás előrehalad s vezetők, jelszavak nélkül megkeresi a maga útját. Reflexei egy pártemberéi.

Az az új helyzet, amelyet a munkásosztály önkéntes szervezkedése alakít ki, valamint a munkástanácsok megalakulásának ténye, elzárja Nagy Imre előtt a Gomulka-

féle, Dubcek-féle utat. Minden bizonnyal ilyen szerepre volt pedig hivatva. Lesz aki azt mondja, hogy a magyarországi vezetőréteg olyan merev volt, hogy lehetetlenné tette Nagy Imre reformtervének a keresztülvitelét. Lehetséges. Az én szememben nem ez itt a fő kérdés. Minden forradalom okai közt ott található a hatalom előző birtokosainak ügyetlensége. A lényeg az, hogy ne tévesszük szem elől a reform és a forradalom közti különbséget. Az előbbi mindig egy elit csoport kezdeményezése, felülről indul meg s arra törekszik, hogy megtartsa a meglévő intézmények kereteit, s amikor kikéri a tömegek résztvevő támogatását, még akkor is a tömegekre támaszkodik. Az utóbbi — a forradalom — alulról felfelé hat, megtörténik, hogy eleinte nincs pontosan meghatározott általános célpontja, szétrombolja a régi kereteket, azzal, hogy újfajta szervezeteket s társulásokat alkot, amelyek nem férnek össze a régivel. Ebben az értelemben vett forradalom a keleti országok közt csak Magyarországon volt.

Harmadik megjegyzés: ez volt az első forradalom, mely tőkés-ellenes és bürokrácia-ellenes egyben. Nemcsak azért volt tőkés-ellenes, mert soha sehol nem követelte a termelőeszközök magántulajdonba vételét, hanem azért is mert a munkástanácsok megalakulását összekötötte a dolgozók által közösen vezetett termelés tervével, mely terv összeférhetetlen a tőkés tulajdonnal. S anti-bürokratikus sem csak azért volt, mert a Pártállam funkcionáriusainak a hatalmát letörte. A különböző forradalmi bizottságok, bizottmányok, tanácsok működéséről fennmaradt minden közlés arra mutat, hogy olyan intézményeket óhajtottak mindenütt létrehozni, melyek a résztvevők ellenőrzése alatt maradnak, elkerülték az olyan szervek létrehozását, ahol a döntés és tájékoztatás monopóliuma felmerülhet. Azt állíthatnók, hogy ez a demokratikus gyakorlat a forradalmi ösztönösség szülötte. De nemcsak erről volt szó. Úgy érzem, hogy a bürokratizmus elburjánzása megtanította a magyarokat arra, hogy olyan szabályokat kell létrehozni, amelyek a végsőig biztosítják a küldöttek hitelképességét, beszámolási kötelezettségét s a küldöttválasztók szabad kifejezési jogát. Nemcsak « át-

élt » demokratizmus ez: átgondolt változata a népakarat képviselőjének. A különböző vállalatokban, közületekben, közszolgáltatási intézményekben (főként a tájékoztatásban, ahol oly szoros volt a hatalom béklyója), az egyetemeken, a kulturális intézményekben: mindenütt a *jogokat* veszik számba. Ez a jog-beállítottság egyáltalán nem valami formalista minta. Arról van szó, hogy újraalkossák a törvényt egy olyan társadalomban, amely törvénytelenységben élt, amelyben a hatalom határozta meg, mi a jogos, mi a jogtalan, mit enged meg, mit tilt be, mi az igazi, mi a hamis. Újra kellett teremteni minden tevékenységi terület önállóságát, az önkényességgel szemben az egyének és csoportok jogi védelmét. Az új demokratikus gondolkodás még ennél is tovább ment. S habár rövid életű volt a magyar forradalom, mégis tanúságtételét adta annak, hogy milyen formákat ölthet az új társadalom, amelyben a hatalom különböző síkokon érvényesülhet. Erre vonatkozóan fennmaradtak a Nagybudapesti központi Munkástanács alakuló üléseinek a vitái¹. A küldöttek azt követelték, hogy a gazdasági ügyeket a munkástanácsok nemzeti szövetsége vegye a kezébe. Ugyanakkor elutasították azt az eszmét, hogy olyan szervezet létesítsenek, mely minden hatalmat magában egyesít. A munkástanácsok országos szövetségének megalakításával egyidőben azt követelik, hogy a lakosság által választott parlament alkosson egy népképviselői kormányt, s hogy állítsák helyre az alapszervtől a csúcsszervekig szabadon választott szakszervezeteket, melyek szabadon élhetnek a sztrájk-joggal és megvalósítják a dolgozók teljes jogú érdekvédelmét. Röviden így fogalmazza meg a Tanács egyik résztvevője (Bali Sándor): nem szabad, hogy párhatalom helyébe a tanács hatalom lépjen; nem szabad hatalmunkat az egész társadalomra kiterjeszteni, mert akkor a múlt hibáiba esnénk.

¹ Lásd Nagy Balázs: A nagybudapesti központi munkástanács megalakulása. Nagy Imre Intézet, Brüsszel.

Nem ítélném meg, mennyire érvényes a képlet. Ki tudja, miféle társadalmi szervezetet valósított volna meg a győzedelmes forradalom? Annyi bizonyos, hogy a felkelők nagy része szakított a jó hatalom alá felsorakozó társadalom ábrándjával, s arra törekedett, hogy megkeresse azt a szocializmust, amely elfogadja mindazt a különbözőséget, az ellentéteket, az összeütközést, a megosztást, mely minden élő társadalom sajátja.

Hanna Arendt a magyar forradalomról

Egyetlen forradalom sem oldotta meg a « szociális kérdést », egyik sem szabadította fel az embereket a szükségletek járma alól, de az 1956-os magyar forradalmat kivéve valamennyi forradalom követte a francia forradalom példáját, abban, hogy a zsarnokság és az elnyomás elleni küzdelmében a nyomor és a kétségbeesés óriási erejét használta fel — és élt is mindjárt vissza vele.

*

Az 1917 februári orosz forradalomban és az 1956-os magyar forradalomban tanácsok és szovjetek jöttek létre mindenütt, egymástól teljesen függetlenül, munkás, katona és paraszttanácsok Oroszországban, a tanácsok legkülönbözőbb változatai Magyarországon: helyi tanácsok a lakóhelyeken, forradalmi bizottságok a fegyveres harcosokból, írók és művészek bizottságai Budapest kávéházaiban, ifjúsági és diáktanácsok az egyetemeken, munkástanácsok a gyárakban, forradalmi bizottságok és tanácsok a hadseregben és aközhivatalokban, és így tovább vég nélkül. Az egyes tanácsok és bizottságok többé-kevésbé véletlenszerűen alakultak át politikai intézményekké. A spontán fejlődés